

Саме сильну соціальну політику держава має протиставити уявній соціальній захищеності людей в системі квазігромадянського соціуму, уявній, оскільки прибутки, отримані за рахунок паразитування на організмі суспільства й держави, перетікають до транснаціональних корпорацій або спрямовуються на розширення сфер нарко- та порнобізнесу, торгівлі зброєю та людьми, створюючи безпосередню небезпеку духовного занепаду та фізичного знищення нації.

Бібліографічні посилання

1. *Гевко В.В.* Захист прав учасників кримінального процесу в концепції приватної детективної та охоронної діяльності // *Право України*. – 1998. – № 8.
2. *Гуров А.И.* Профессиональная преступность. Прошлое и современность. – М., 1990.
3. *Драгунский Д.В., Цымбурский В.Л.* Генотип европейской цивилизации // *Полис*. – 1991. – № 1.
4. *Кант И.* Сочинения: В 6 т. – М., 1965. – Т. 4.
5. *Клямкин И., Тимофеев Л.* Теневой образ жизни. Социологический автопортрет постсоветского общества. – М., 2000.
6. *Кравченко И.И.* Концепция гражданского общества в философском развитии // *Полис*. – 1991. – № 5.
7. *Кубко Е.Б.* Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем. – К., 1997.
8. *Кучма Л.Д.* Про найголовніше. – К., 1999.
9. *Одинцова А.В.* Гражданское общество: взгляд экономиста // *Социологические исследования*. – 1992. – № 4.
10. *Павленко Р., Рябов С.* Динаміка громадянського суспільства в Україні // *Нова політика*. – 1996. – № 5.
11. *Селіванов В.* Проблема методологічної обґрунтованості вітчизняного правознавства та юридичної практики // *Право України*. – 1998. – № 12.

ПРО ЗАХИСТ ЖЕРТВ ЗЛОЧИНІВ І ВІКТИМОЛОГІЧНУ ПРОФІЛАКТИКУ

О.В. Лисодєд

кандидат юридичних наук

(*Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого*)

Прийняття Загальної декларації прав людини 1948р. і Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950р. стало новою віхою в розвитку цивілізованого співтовариства, яке прагне до миру, справедливості і взаєморозуміння.

В галузі здійснення кримінального правосуддя ці міжнародно-правові акти досить детально розкривають права і свободи осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, але, на жаль, не містять розгорнутої системи норм, які б забезпечували права осіб, які зазнали таких злочинних посягань. В результаті підозрюваний, обвинувачений або підсудний перебувають в більш привілейованому становищі, а права жертви злочину виявилися явно ущемленими, незважаючи на декларовану рівність учасників кримінального правосуддя.

Ряд держав вирішили цю проблему на національному рівні, прийнявши законодавчі акти, спрямовані на захист жертв злочинів. Пріоритет тут належить Новій Зеландії, де був ухвалений перший в світі закон про відшкодування шкоди жертвам злочинів. З часом відповідні закони були також прийняті в Австралії, Австрії, Великобританії, Канаді, США, Японії та в деяких інших країнах [1, с.20, 75–81; 2, с.347–349]. Висвітлюючи цю проблему, американський криминолог В.Фокс відзначив: «...якщо держава приймає на себе захист своїх громадян, повинне бути вирішене питання і про міру відповідальності держави перед громадянами в тих випадках, коли не вдається забезпечити цей захист». І далі: «Гріада відповідальності держави перед злочинцем, перед жертвою і перед невинною третьою особою, якій може бути заподіяна шкода, стала важливим правовим і політичним питанням сучасного суспільства» [3, с.302].

Дійсно в багатьох країнах жертвам злочину відводиться роль пасивного спостерігача в кримінальному процесі, до неї ставляться іноді з жалем, іноді з недовір'ям, а інколи і зі зловтіхою або тавруванням. Інший відомий криминолог Г. Шнайдер також зазначає, що «...в той час як суспільство цілком справедливо порушує питання про конституційні права обвинувачених або вже засуджених злочинців, ніхто не говорить про порушення прав жертви злочинів» [2, с.362].

Стурбованість світової громадськості, вчених і практиків недосконалістю правового статусу жертв злочинів призвела до прийняття на міжнародному рівні ряду документів з цього питання, серед яких найбільш важливим є Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочину і зловживання владою і резолюція 40/34 до неї Генеральної Асамблеї ООН 1985р.[4, с.39–40]. Мета прийняття цієї Декларації полягала в сприянні урядам країн і міжнародній спільноті в їх зусиллях, спрямованих на забезпечення справедливості і надання допомоги жертвам злочинів.

У зв'язку з цим Декларація визначила жертв злочинів як осіб, яким індивідуально або колективно була заподіяна шкода, включаю-

чи тілесні ушкодження або моральну шкоду, емоційні страждання, матеріальну шкоду або істотне ущемлення їх основних прав внаслідок дії або бездіяльності, яка порушує кримінальні закони держав-членів, враховуючи закони, що забороняють злочинне зловживання владою. Жертвою може вважатися та чи інша особа незалежно від того, чи був встановлений, арештований, відданий до суду або засуджений правопорушник, а також незалежно від родинних відносин між правопорушником і жертвою. Жертвою в певних випадках можуть вважатися також близькі родичі або утриманці безпосередньої жертви злочину, а також особи, яким була заподіяна шкода при спробі надати допомогу жертвам, що знаходяться в тяжкому становищі, або запобігти віктимізації. Таким чином, Декларація підкреслила, що жертвами злочинів можуть бути тільки фізичні особи, а не організації, суспільство, держава чи, наприклад, міжнародний порядок, як стверджують окремі вчені [2, с.350].

Двома роками раніше в Страсбурзі була прийнята і Європейська конвенція по відшкодуванню шкоди жертвам насильницьких злочинів 1983р. [5, с.81–85], яку ратифікували вже більше десяти країн-членів Ради Європи [1, с.27]. Конвенція встановила, якщо відшкодування шкоди не може бути забезпечене з інших джерел, держава повинна взяти відшкодування на себе стосовно тих, кому внаслідок навмисних насильницьких злочинів була спричинена серйозна шкода стану здоров'я, або для тих, хто перебував на утриманні загиблих внаслідок такого злочину.

Втілюючи в життя Декларацію і Конвенцію, Кабінет Міністрів Ради Європи в подальшому прийняв ще й Резолюцію № R(85) 11 від 28 липня 1985р. відносно положення потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу, якою рекомендував переглянути законодавство й існуючу практику в бік звернення більшої уваги на потреби потерпілого на всіх стадіях кримінального процесу [6, с. 6–7].

З урахуванням вимог вищевказаних міжнародно-правових документів має розвиватися і внутрішнє законодавство України, розробка якого розпочалася лише в 90-х рр. До нього, насамперед, необхідно віднести прийняті в 1993р. закони України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» [8, №11, ст.51] і «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [Там же, ст.50]. У постановках про введення цих законів в дію [8, №18, ст.104–105] Кабінету Міністрів України доручалося у тримісячний строк подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо приведення законодавчих актів України у відповідність з цими законами. Однак знадобилося цілих шість років

для того, щоб виконати це доручення. Тільки Законом України від 13 січня 2000р. «Про внесення змін в деякі законодавчі акти України» [9, ст.79] були внесені відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу України, які значно розширили права потерпілих в кримінальному процесі, а також до низки інших законів України, що стосуються статусу жертв злочинів.

На сьогодні важко оцінити ефективність цих норм, оскільки вони ще не пройшли апробацію в слідчій і судовій практиці. Але не викликає сумніву їх необхідність. Адже статистична кількість потерпілих від злочинів в Україні є досить великою і це, незважаючи на низьку, на думку деяких авторів, їх процесуальну активність [10, с.2], порушення закону, що допускаються при проведенні дізнання і попереднього слідства, недоліки статистичного обліку потерпілих [11, с.26–36] та інші чинники. Так, у 1997р. судами потерпілими було визнано 126 909 осіб, у 1998р. – 138 334 особи, в 1999р. – 138 386 осіб. З них щорічно більше 5 тис. – це неповнолітні потерпілі. При цьому хотілося б нагадати, що кожний потерпілий – це жертва злочину, але не кожна жертва – потерпілий, оскільки існує досить велика кількість латентних злочинів і, відповідно, латентних жертв злочинів.

Зростають і розмір, і види заподіяної шкоди. За даними Міністерства юстиції України в 1998р. була заподіяна шкода власності 83 387 осіб, життю – 6559 осіб, здоров'ю – 27 211 осіб. У 1999р. шкода життю була заподіяна 6130, здоров'ю – 25 124 осіб. Розмір же заявленої матеріальної і моральної шкоди в 1998р. становив 329,8 млн. грн. і був задоволений судами на 79,8%; в 1999 р. – 467,8 млн. грн. і задоволений на 50,8% [11, с.25; 112, с.28; 13, с.26].

Хотілося б також відзначити, що багато потерпілих роками чекатимуть на відшкодування стягнутої судом із злочинців шкоди. Питома вага осіб, засуджених в Україні до реального позбавлення волі останніми роками перевищує 35% (1997 р. – 35,1%; 1998 р. – 37,2%; у 1999 р. – 37,5%) [13, с.27]. При цьому в 1998р. тільки 24% осуджених, які повинні були працювати, були забезпечені у виправно-трудових установах роботою, в першому півріччі 1999 р. – тільки 13%. А середня заробітна плата засуджених при завданні 4,19 грн. на день у 1998р. становила 1,01 грн., в першому півріччі 1999 р. – 1,14 грн. [14, с.8–9; 15, с.7]. Та й діяльність державної виконавчої служби, незважаючи на прийнятий Закон України «Про виконавче провадження» [8, №24, ст.207], в частині стягнення шкоди жертвам злочинів потребує вдосконалення.

Питання відшкодування шкоди жертвам злочинів в Україні ще чекає на своє вирішення. Хоча в тому ж 1993р. Верховна Рада Украї-

ни у своїй постанові від 26 січня №2931-XII «Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю» [7, №11, ст.87] доручила Кабінету Міністрів України розглянути питання про створення Фонду відшкодування збитків громадянам, які потерпіли від злочинів та зловживань владою. Аналогічне положення міститься і в Комплексній цільовій програмі боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр., затвердженій Указом Президента України від 17 вересня 1996р. №837/96, але немає надії, що це положення буде виконане найближчим часом.

Залишилась реалізованою тільки на папері і постанова Верховної Ради України від 31 жовтня 1996р. №452/96-ВР «Про звіт Тимчасової депутатської слідчої комісії по перевірці фактів фальсифікації окремих положень Декрету Кабінету Міністрів України "Про довірчі товариства" та контролю за виконанням пункту 3 Постанови Верховної Ради України від 6 липня 1995р. "Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Декрету Кабінету Міністрів України "Про довірчі товариства" в частині пропозицій з підготовки проекту Закону України про забезпечення відшкодування втрат громадян, які постраждали внаслідок недобросовісної діяльності небанківських фінансових установ, і створення Фонду відшкодування втрат громадян, які постраждали від такої діяльності.

Прийняття цієї постанови було пов'язане з тим, що у 1993–1995р.р. довірчі, страхові товариства та інші недержавні фінансові посередники, користуючись недосконалістю, в першу чергу, Декрету Кабінету Міністрів України "Про довірчі товариства" [7, №19, ст.207] та інших законодавчих актів, зуміли залучити в управління грошові кошти близько 4 млн. вкладників, з яких 1,7 млн. залишились обманутими переважно внаслідок "трастового" і "страхового" шахрайства. Їм була заповдіяна шкода на суму 155,5 млн. грн., 24 млн. 721 тис. доларів США, 354 тис. німецьких марок [16, с.43–44] і лише незначна частина громадян змогла повернути свої кошти назад.

Ми розуміємо, що ще передчасно говорити про створення якогось фонду відшкодування шкоди жертвам злочинів. Необхідно враховувати економічне становище нашої держави. Але це повинні також розуміти органи державної влади і не робити популістських заяв. Та й одного прийняття законів, спрямованих на захист жертви злочинів, мало. Потрібна не декларативність намірів, а дієвість і реальність виконання прийнятих законів. Це вимога правової держави, яку потрібно виконувати.

Якщо виходити з реалій сьогодення, вбачається, що захист потенційних і реальних жертв злочинів, зниження первинної і повторної віктимізації можливо здійснити за рахунок заходів віктимологічної профілактики – заходів, спрямованих на усунення або обмеження, насамперед, віктимної поведінки жертв злочинів. Адже жертва в ряді випадків не тільки може «розбудити» мотиви, які спонукають до вчинення злочину, але й «підказати» саму ідею злочину. Жертва може також сприяти виникненню криміногенної ситуації і своєю поведінкою викликати у злочинця остаточну рішучість здійснити цей злочин і зумовити його перехід до активних неправомірних дій. При цьому поведінка жертви не обов'язково повинна бути негативною, вона може бути як нейтральною, так і правомірною.

До заходів віктимологічної профілактики, насамперед, необхідно віднести постійну кримінологічну обізнаність населення. Це інформування громадян про нові види злочинів, нові способи або особливості способів учинення тих або інших злочинів, типові криміногенні ситуації-пастки, про особистість злочинців (наприклад, про появу «гастролерів» або осіб, що вчиняють так звані «серійні» злочини) та ін. Інформування може здійснюватися шляхом роз'яснювальної роботи серед певних верств населення, висвітлення в засобах масової інформації, випуску і безкоштовного розповсюдження недорогих брошур і т.ін.

До заходів віктимологічної профілактики можна віднести і правову пропаганду і освіту, підвищення рівня психологічної захищеності особистості, технічного захисту власності громадян, допомогу і реабілітацію вже потерпілих від злочинів і низку інших, вичерпний перелік яких навряд чи можна дати в цій статті. Головне те, що ці заходи не вимагатимуть великих затрат, зможуть забезпечити хоча б мінімальну особисту безпеку і цілком можливі у теперішній час.

Бібліографічні посилання

1. Сыроед Т.А. Защита жертв преступлений в международном праве: Дисс... канд. юрид. наук: 12.00.11. – Х., 2000.
2. Шнайдер. Г.И. Криминология: Пер. с нем. – М., 1994.
3. Фокс В. Введение в криминологию: Пер. с англ. – М., 1985.
4. Советская юстиция. – 1992. – №№ 9–10.
5. Сборник документов Совета Европы в области защиты прав человека и борьбы с преступностью. – М., 1998.
6. Российская юстиция. – 1997. – №7.
7. Відомості Верховної Ради України. – 1993.
8. Відомості Верховної Ради України. – 1994.
9. Відомості Верховної Ради України. – 2000. – №10.

10. Гурджі Ю.О. Проблеми формування і реалізації кримінально-процесуальної активності потерпілого на досудових стадіях: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Х., 2000.
12. Застосування кримінально-процесуального законодавства, що передбачає захист прав потерпілого (за матеріалами узагальнення судової практики) // Вісн. Верховного Суду України. – 1999. – №1.
13. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції за 1998 р. за даними судової статистики // Вісн. Верховного Суду України. – 1999. – №2.
14. Аналіз роботи судів загальної юрисдикції за 1999 р. за даними судової статистики // Вісн. Верховного Суду України. – 2000. – №2.
15. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у 1998 році: Інформ. бюл. №2 / Держ. департамент України з питань виконання покарань. – К., 1999.
16. Оперативно-службова і виробничо-господарська діяльність органів і установ виконання покарань України у першому півріччі 1999 року: Інформ. бюл. №3 / Держ. департамент України з питань виконання покарань. – К., 1999.
17. Стрєкалов Є.Ф., Пансвін О.С. Практика розгляду судами кримінальних справ, пов'язаних з діяльністю довірчих, страхових товариств та комерційних банків: Коментар судової практики в кримінальних та адміністративних справах. Постанови Пленуму Верховного Суду України (1995–1997) / Відп. ред. В.Т. Маляренко. – К., 1998.

РЕГУЛЮВАННЯ ПОШИРЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ У ПРОЦЕСІ РОЗСЛІДУВАННЯ

М.А. Михайлов

кандидат юридичних наук

(Кримський факультет

Національного університету внутрішніх справ)

Розслідування злочинів – специфічний вид людської діяльності. У ході його проведення зіштовхуються інтереси численних сторін: держави, різних організацій і установ, громадських утворень і окремих осіб, що нерідко набуває форми відкритої протидії. Крім цього, розслідування злочинів найчастіше вимагає доступу до інформації конфіденційного характеру (державна, службова і комерційна таємниця, інтимна сфера життя людини), і слідча діяльність може стати одним із каналів її розголошення. Усе це обумовлює необхідність регулювання поширення інформації про дії і наміри орга-